

УДК 167.001.89

ПОНЯТТЯ «МЕТОДОЛОГІЯ» В КОНТЕКСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Слюсаренко Марія, кандидат наук з соціальних комунікацій, старший викладач, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.
ORCID: 0000-0003-0015-5160
E-mail: maria_s19@ukr.net

У процесі опанування дисципліни про основи наукового дослідження студенти не завжди можуть розрізнити поняття «метод», «методика» та «методологія». Мета статті – пояснити суть поняття «методологія», оскільки у науковому обігу немає чіткого визначення зазначеного поняття. Представлено аналіз суті понять «методологія», «методологія науки» й «методологія практичної діяльності»; визначено роль синергетичної філософської методології для наукового дослідження, йдеться про важливість методологічного плюралізму для сучасної науки.

Ключові слова: наука; філософія; методологія; метод; синергетика; методологічний плюралізм; знання; наукове дослідження.

THE CONCEPT OF «METHODOLOGY» IN THE CONTEXT OF THE DISCIPLINE ABOUT THE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH

Slusarenko Mariia, Candidate of Social Communication Sciences, Senior Lecturer, the state institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”.
ORCID: 0000-0003-0015-5160
E-mail: maria_s19@ukr.net

Nowadays, students are future professionals, and they can choose a research activity. Modern students need to know the peculiarities of the scientific research organization because the future of science depends on their level of knowledge. In the process of studying, university students master the discipline “Methods and organization of scientific research”. In the context of this discipline, they learn to think scientifically, acquire new knowledge while writing term papers and dissertations, master scientific methods. The study of the discipline also involves the assimilation of scientific terms. Such terms are, in particular, method and methodology. The article demonstrates the contradictory views of scientists on the concept of methodology. It is confirmed that the concept of methodology is not fully clarified, and students often cannot distinguish between the concepts of a method and methodology. The purpose of the article is to explain the concept of methodology. The essence of the concept of methodology as a doctrine of methods, as well as a system of methods is substantiated. The paper also explains the relevance of the methodology for practical activities related to modern technologies, such as social communications, and justifies the importance of the methodology for science. Scientific knowledge is based on philosophical, general scientific, interdisciplinary and special methodology. In the article the methodology of science, the methodology of scientific research and the methodology of scientific activity are considered as synonyms; we have also argued that the notions approach, technique, method

and manner are synonymous. A small comparison of science and philosophy is made, that determines the role of philosophical methodology for science and explains the role of a new philosophical synergetic worldview for the development of science. The article is dominated by the view of the expediency of modern methodological pluralism.

Keywords: science; philosophy; methodology; method; synergetic; methodological pluralism; knowledge; scientific research.

Освітньо-професійна програма «Психологія» для другого (магістерського) рівня підготовки молодих фахівців охоплює дві складові: освітню і науково-дослідну. Ціль програми – підготувати професіоналів, здатних до фахової діяльності, зацікавити магістрантів науковою роботою, навчити їх виконувати наукові й проєктні дослідження і таким чином залучати до складу наукової спільноти. Навички науково-дослідної роботи магістранти демонструють у процесі написання та публічного захисту випускних кваліфікаційних робіт. Одним з обов'язкових компонентів освітньої програми є дисципліна «Методика та організація наукового дослідження».

У науковому обігу представлено значну кількість статей, підручників і посібників щодо опанування навичок науковця. Їхні автори у багатьох питаннях мають як спільні, так і суперечливі думки:

1. *По-перше*, немає єдиної точки зору щодо суті поняття «методологія». Методологію визначають як компонент будь-якої діяльності [1], систему пізнавальних та загальнотеоретичних принципів [1; 2, с. 27], теоретико-світоглядні концепції [3, с. 124], систему методів пізнання різного рівня [3, с. 124]. Для одних методологія – наука [1; 2, с. 27; 4], для інших [5] – ні, оскільки вона, як зазначають, не представлена в жодній науково-логічній формі й не відзначена такими властивостями, як змістовність, цілісність, логічність та структурованість [5, с. 67];

2. *По-друге*, визначення понять «методологія науки» і «методологія наукового дослідження» ускладнені неоднозначними формулюваннями та містять деякі повтори: методологія певної науки і методологія наукового дослідження визначаються як сукупність специфічних методів, принципів і прийомів [5, с. 88]; *методологію науки* пояснюють як наукову дисципліну про методи науково-пізнавальної діяльності [6];

3. *По-третє*, виокремлюють рівні методології та рівні методології науки, що сприяє плутанині. Андрійчук В. Г., наприклад, каже про три рівні методології: *філософський* (фундаментальний), *методологія певної науки* й *методологія наукового дослідження* [5, с. 88]; Васильєв С. В. – чотири рівні (діалектико-світоглядний; загальнонауковий (міждисциплінарний); приватно-науковий і перехідний від теоретично-пізнавальної до практично-перетворювальної діяльності) [3, с. 124]; Ушакова І. М. називає п'ять рівнів досліджень у методології (філософський, загальнонаукових принципів та форм дослідження; спеціальний; дисциплінарні та міждисциплінарні дослідження; окремі поняття окремих наук) [1, с. 12];

4. *По-четверте*, дискутують про роль методології для наукового дослідження. Вважають важливою її роль: «будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології» [2, с. 27], дозволяє «впорядкувати отримані результати, розкрити можливості пошуку альтернативних шляхів вирішення поставленої проблеми, оцінити практичну цінність отриманих результатів, розвинути здатність до ведення наукових дискусій та сформувані інтелектуальні здібності особистості дослідника» [7, с. 16]; і ставлять під сумнів доцільність її використання. Костицький М. В.,

наприклад, на запитання «Чи потрібна методологія у психологічному та будь-якому іншому науковому пізнанні?» відповідає: «1) “так”; 2) “ні”; 3) “так – ні” одночасно» [8, с. 10];

5. *По-н'яте*, часто хаотично використовують поняття «метод», «прийом», «принцип», «підхід», «спосіб», які накладаються одне на одного, сприяють плутанині та погіршують сприйняття й усвідомлення студентами провідних думок. Таке «нашарування» добре простежується на прикладі поняття «системний метод». Дослідники виокремлюють «системний підхід», «системні дослідження», «принцип системності», «загальна теорія систем» і «системний аналіз» [9], системний метод Людвіга фон Бентарланфі [5, с. 88; 10], системний загальнонауковий принцип і підхід [11].

Мета статті – простежити та узагальнити суть поняття «методологія» у контексті навчальної дисципліни про організацію наукового дослідження

У статті використано діалектичний метод (для всебічного осмислення і розкриття суті поняття методологія); метод аналізу та синтезу (для прочитання та узагальнення різних наукових точок зору на концептуальні поняття); метод порівняння, зіставлення та протиставлення (для виявлення оптимальних знань); метод міждисциплінарних досліджень (для простеження результатів про предмет уваги іншими науками).

Для того щоб з'ясувати суть суперечливих питань, важливо звернутися до праць з філософії, оскільки поняття «метод» і «методологія» пов'язані саме з цією наукою. Філософія стала набуттям суспільства на етапі розвитку міфології і з часом розподілилася на вчення про буття (онтологія), про пізнання (гносеологія), учення про душу (психологія), про мораль (етика), про прекрасне (естетика), про мислення (логіка). Методологія як вчення про методи виникла в логіці, засобами якої були відкриті *індукція, дедукція, аналіз, синтез тощо*.

З одного боку, методологія, філософія, наука – це різні види інформаційного поля, різні форми організації мислення і діяльності [12], з іншого – вони мають спільні ознаки: відображають світ у поняттях і категоріях [13]. Наука скерована на пізнання зовнішнього стосовно людини світу, а філософія – на вивчення внутрішнього досвіду розвитку її духовності. Важливо, що і філософія, і наука не можуть розвиватися без «методологічної складової», суть якої у виявленні і формуванні відповідних норм та методів, продукуванні «самої структури раціонально-пізнавальної діяльності в філософії і науці» [14].

Філософія, крім світоглядної, виконує ще й методологічну функцію, «несе не просто певну суму поглядів на світ, а систему положень, які виражають ставлення людини до світу та світу до людини і надають сукупність вихідних орієнтирів, обумовлюючих світогляд людини та її розвиток» [15]. Наука – історично обумовлена форма людської діяльності, покликана до пізнання і перетворення об'єктивної дійсності; філософія виступає загальною методологією наукового пізнання і розробляє стратегію пізнавальної та практичної діяльності [13], «необхідний для ученого категоріальний апарат» [12].

Методологія, зародившись у філософії, поступово перетворилась у «самостійну науку» [16; 17]. У цьому сенсі варті уваги такі поняття, як «методологія», «методологія науки», «методологія наукового дослідження» та «методологія наукової діяльності».

Методологія в узагальненому сенсі – вчення про організацію теоретичної і

практичної діяльності людей [14; 13; 6], «наукової, будь-якої практичної професійної діяльності, а також художньої та ігрової» [16]. Цікаво, що актуальність методології щодо практичної діяльності виникла у зв'язку з появою проектно-технологічного типу організації культури, інноваційної діяльності, розробки систем, технологій тощо.

Такою новацією сучасного суспільства стали, наприклад, соціальні комунікації, «штучно витворені, але науково визначені шляхи, способи, засоби, принципи взаємодії, що утворюють комунікаційні мережі, призначені для забезпечення зв'язку в суспільстві», а робота зі спілкування, як зазначає В. Різун, «стає частинкою бізнесу, набуває виробничо-технологічної форми, створюється ціла комунікаційна індустрія в державі та на міжнародному рівні, що тягне за собою підготовку кадрів, організацію умов праці, передбачає менеджмент комунікаційної діяльності, а також розвиток системи професійних знань про цю справу» [18, с. 306]. Відомо, що методологічною основою публік рилейшнз як практичної діяльності у сфері соціальних комунікацій є діалог.

У дискусії про методологію доцільним, на нашу думку, є зауваження А. Новікова про методологію науки, наукової діяльності та наукового дослідження як синонімічні поняття [16], адже наука постає і як певний результат діяльності у вигляді системи знань, і як їхнє духовне виробництво, тобто науковий процес [13]. Тому для зручності у сприйнятті й уникнення плутанини будемо використовувати у статті поняття методологія науки у значенні методологія наукового дослідження та методологія наукової діяльності.

Методологія є «аналізом науки» [16, с. 32], вона «досліджує, відкриває, розробляє і систематизує методи, необхідні для отримання наукового знання і отримання загальних скеровуючих науку принципів» [6], методологія займається «як порівняльним аналізом і пропагандою методів, так і, що особливо важливо, їхньою критикою, пошуком вад у них» [16, с. 30].

Прикладом методології, запропонованої для пошуку істини, здобуття нового знання можна назвати Сократівські діалоги, скеровані «на виявлення суперечностей в позиції співрозмовника» [14].

Наука ґрунтується на трьох засадах: *ідеали й норми дослідження, наукова картина світу та філософські основи науки* [19]. Для розвитку наукового мислення важливі так звані інструменти, засоби його організації. Виділяють чотири категорії: вид, рід, тип об'єкта та операції і процедури, засобами яких «можна мислити» вид об'єкта [12].

Метод – один із необхідних компонентів наукового пізнання таких, як суб'єкт, об'єкт, предмет, засоби, форми, результати та цілі пізнання [13], основою для зародження наукових методів стали філософські теорії про світ. Теорія і метод тісно пов'язані, вони одночасно тотожні і різні, «теорія, відображаючи дійсність, перетворюється, трансформується в метод за допомогою розробки, формулювання принципів, правил, прийомів, що впливають з неї, які повертаються в теорію (а через неї – в практику)» [11, с. 22]. Теоретизуючи, учений може показувати, як він теоретизує, як «творює нові знання», він може «перейти в рефлексію», щоб відповісти, що робив, тобто теоретизування й осмислення процесу теоретизування – це окремі і водночас пов'язані практики [12].

Варто зауважити, що слова *підхід, прийом, метод та спосіб* є взаємозамінювані,

синонімічні. Про це засвідчує Словник української мови: *підхід* – Сукупність способів, *прийомів* розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [20, с. 521]; *прийом* – *Метод* дослідження, вивчення чого-небудь [20, с. 630]; *метод* – Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [20, с. 692]; *спосіб* – Певна дія, *прийом* або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось (виділення слів курсивом – М. С.) [20, с. 578].

Побудова наукової картини світу – відповідальна діяльність, вона впливає на світогляд і менталітет спільнот. Це особлива робота, для якої необхідно знати й уявляти структуру мислення [12].

Методологія науки поєднує філософську методологію, загальнонаукову, міждисциплінарну та приватних наук [14].

Філософська основа методології визначає генеральну стратегію дослідження і передбачає вищий рівень абстрагування. Відомими у філософській методології стали діалектика та метафізика. Діалектика – вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, пізнання «про розвиток як про нескінченний поступальний суперечливий процес, в якому домінує сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, від старого до нового» [21, с. 142]. Метафізика, з точки зору деяких філософів і марксистів зокрема, у своїх поглядах на світ протистоїть діалектиці, для неї світ – незмінний і в ньому панують незалежні, не пов'язані між собою явища тощо.

Філософська методологія визначає основи світогляду науковця, а матеріаліст не може мислити однаково з ідеалістом [12]. На запитання про першооснову всіх явищ у Всесвіті можливі, як зазначає Ушакова І. М., відповіді з позицій *панпсихізму* (першоосною є єдина субстанція, яка закладена у все існуюче), *ідеалізму* (першооснова – загальний розум або Бог), *матеріалізму* (першооснова – матерія), *дуалізму* (першооснова – і матерія, і дух) [1, с. 15].

У процесі розвитку суспільства виникають нові філософські вчення про світ і людину в ньому, а також відбувається переосмислення, переоцінка наявних методологій. Надбанням ХХ ст. стала синергетика, вчення про нестабільність світопорядку; погляд на природу як підконтрольну людині змінила думка про світ як «непорядковане середовище, в якому викристалізовується порядок» [22], зростає роль синергетичного світогляду для нових досягнень у науці [22].

Теза про нестабільність знайшла свій схвальний відгук у теорії літератури. Польські вчені назвали думку про загальний лад, гармонію в літературі гіпотезою, яка потребує доведення, оскільки, на їхнє переконання, літературі властивий безлад, хаос, «змішування матерії», а ідея внутрішнього ладу – це «проекція самої науки», перенесення «на літературу її (науки) власних ідеалів і норм: саме того, що цінують самі дослідники (учені) й чого самі у своїх працях прагнуть досягти» [17].

Йшлося про порядок і безлад як два аспекти одного цілого, які дають можливість різнобічного бачення світу; зовнішнє середовище, людина, а також і «нервова система людини може бути осягнутою тільки у світлі уявлень, враховуючих як стабільність, так і нестабільність» [22].

У науковому середовищі від античності і до недавнього часу існувало поняття про ідеальний метод, покликаний відтворити наявний лад дійсності, тобто «ідея ладу стояла в основі розуму, який послуговувався методом, а також світу як об'єкта

дослідження, і була якоюсь мірою чимось первіснішим і основнішим від них» [17]. На сучасному етапі доцільним вважають «методологічний плюралізм» у науці [17]. Науковому багатоголосю в освоєнні дійсності сприяє синергетичний світогляд, а визнання нестабільності – «не капітуляція, а навпаки – запрошення до нових експериментальних і теоретичних досліджень, врахування специфічних рис нашого світу» [22].

Опанування наукової методології – одне з пріоритетних завдань молодого дослідника, «методологія повинна стати важливою базою підготовки, навчання психологів та їх практичної діяльності» [1, с. 10].

Отже, поняття «методологія» доцільно трактувати у двох сенсах: як система методів і як вчення про методи у практичній та теоретичній діяльності. Методологія практичної діяльності пов'язана з новаціями суспільного розвитку і застосовується для впровадження технологій, проєктів, систем. Методологія науки відкриває, систематизує та оцінює методи здобуття нового знання. Наукове знання ґрунтується на філософській, загальнонауковій, міждисциплінарній та спеціальній методології. Філософська методологія задає своєрідний кут зору, визначає світоглядні позиції, з яких науковець пояснює суть певного явища чи предмета. Філософська методологія поповнюється новими світоглядними відкриттями, одним з яких стала синергетика. На сучасному етапі відбувається переоцінка ефективності наукових методів, науковці відкидають думки про існування ідеальних методів і пропагують для науки багатоманітність поглядів або методологічний плюралізм. Не існує універсального наукового методу (підходу, прийому або способу), багатство застосованих ученими методів при дослідженні одного явища може сприяти максимально повному його пізнанню.

Перспективами подальших розвідок в обраному напрямі, актуальними для теоретичного висвітлення, можуть стати інші терміни, пов'язані з організацією наукового дослідження, наприклад, термін «категорії» науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій / Ушакова І. М. Х.: НУЦЗУ, 2016. 191 с.
2. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
3. Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 123–128.
4. Каламбет С. В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
5. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87–94.
6. Швырёв В. С., Огурцов А. П. Методология науки. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6872> (дата звернення: 01.10.2021).
7. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.
8. Костицький М. В. Питання про методологію психологічної науки. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013, № 1, С. 3–13.
9. Блауберг И. В., Юдин Э. Г., Садовский В. Н. Системный подход. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7095> (дата звернення: 01.10.2021).
10. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гарашенко Я. М. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Х.: НТУ «ХП», 2009. 142 с.
11. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури,

2014. 142 с.
12. Щедровицкий Г. П. Философия. Методология. Наука. М.: Школа культурной политики. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5484/5496> (дата звернення: 01.10.2021).
 13. Данильян О. Г., Таряненко В. М. Основы философии: навч. посіб. Харків: Право, 2003. 352 с.
 14. Розин В. М., Швырёв В. С., Голдберг Ф. И. и др. Методология. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6870> (дата звернення: 01.10.2021).
 15. Стёпин В. С., Юдин Э. Г., Бернштейн В. С. и др. Философия. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6862> (дата звернення: 01.10.2021).
 16. Новиков А. М., Новиков Д. А. О предмете и структуре методологии. *Мир образования – образование в мире*. 2008. № 1. URL: http://www.methodolog.ru/artikle/method_a.htm (дата звернення: 01.10.2021).
 17. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / пер. з польськ. С. Яковенка; упор. і наук. ред. Д. Уліцької. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 9–37.
 18. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305–314.
 19. Стёпин В. С., Юдин Б. Г., Филатов В. П. и др. Наука. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6860> (дата звернення: 01.10.2021).
 20. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 01.10.2021).
 21. Хилько М. М. Філософські методи у дослідженні журналістикознавства. *Мультиверсум. Філософський альманах*. К., 2009. Вип. 80. С. 132–144.
 22. Пригожин И. Философия нестабильности / пер. с англ.: Я. И. Свирский. 1991. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/875> (дата звернення: 01.10.2021).

REFERENCES

1. Teoretyko-metodolohichni problemy psykholohii. (2016). I. M. Ushakova (Ed.). Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].
2. Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen. (2010). A. Ye. Konverskyi (Ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Vasyliiev, S. V. (2013). Zahalnopravovi ta spetsialni metody doslidzhennia dzherel tsyvilnoho protsesualnoho prava. *Universytetski naukovy zapysky – University Sciences Notes*, 3, 123–128 [in Ukrainian].
4. Kalambet, S. V. (2015). Metodoliiia naukovykh doslidzhen. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Makovetskyi [in Ukrainian].
5. Andriichuk, V. H. (2016). Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 7, 87–94 [in Ukrainian].
6. Shvyryjov, V. S., Ogurcov, A. P. (2021). Metodologiya nauki. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6872> [in Russian].
7. Yurynets, V. Ye. (2011). Metodolohiia naukovykh doslidzhen. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Kostytskyi, M. V. (2013). Pytannia pro metodolohiiu psykholohichnoi nauky. *Yurydychna pesykholohiia ta pedahohika – Legal psychology and pedagogy*, 1, 3–13 [in Ukrainian].
9. Blauberger, I. V., Judin, Je. G., Sadovskij, V. N. (2021). Sistemnyj podhod. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7095> [in Russian].
10. Hrabchenko, A. I., Fedorovych, V. O., Harashchenko, Ya. M. (2009). Metody naukovykh doslidzhen. Kharkiv: NTU “KhPI” [in Ukrainian].
11. Birta, H. O. (2014). Metodolohiia i orhanizatsiia naukovykh doslidzhen. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
12. Shhedrovickij, G. P. (1997). Filosofija. Nauka. Metodologija. Moskva: Shkola kulturnoj politiki. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5484/5496> [in Russian].
13. Danylian, O. H., Tarianenko, V. M. (2003). Osnovy filosofii. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Rozin, V. M., Shvyryjov, V. S., Goldberg, F. I. et al. (2021). Metodologija. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6870> [in Russian].
15. Stjopin, V. S., Judin, Je. G., Bernshtejn, V. S. et al. (2021). Filosofija. URL: <https://gtmarket.ru/>

- concepts/6862 [in Russian].
16. Novikov, A. M., Novikov, D. A. (2008). O predmete i strukture metodologii. *Mir obrazovanija – obrazovanie v mire – The world of education – education in the world, 1*. URL: http://www.methodolog.ru/artikle/method_a.htm [in Russian].
 17. Kasperskyi, E. (2006). Literatura. Teoriia. Metodolohiia. D. Ulitska (Ed.). Per. z polsk. S. Yakovenka. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
 18. Rizun, V. V. (2012). Nacherky do metodolohii doslidzhen sotsialnykh komunikatsii [Essays on the methodology of social communication research]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics, 10, 305–314* [in Ukrainian].
 19. Stjopin, B. C., Judin, B. G., Filatov, V. P. et al. (2021). Nauka. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6860> [in Russian].
 20. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua> [in Ukrainian].
 21. Khylyko, M. M. (2009). Filosofski metody u doslidzhenni zhurnalistykoznavstva [Philosophical methods in the study of journalism]. *Multyversum. Filosofskiyi almanakh – Multiverse. Philosophical Almanac, 80, 132–144* [in Ukrainian].
 22. Prigozhin, I. (1991). Filosofiya nestabilnosti. Per. s ang.: Ja. I. Svirskij. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/875> [in Russian].